

Ս.Է. ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

ՆԵՐԴՐՅԱԼ ԵՎ ՀԱՎԵԼԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐԸ ԱՔԻԳ ԱՎԱԳՅԱՆԻ ԱՐՁԱԿՈՒՄ

Քննվում են Աքիգ Ավագյանի արձակում տեղ գտած ներդրյալ և հավելյալ կառույցները, որոնք արտահայտում են լրացուցիչ տեղեկություն, մեկնաբանություն, բացատրություն՝ կապված հիմնական նախադասության կամ նրա որևէ անդամի բովանդակության հետ: Վերջիններս ունեն միջադաս և հետադաս գործածություն և արտահայտում են հեղինակի կամ հերոսների վերաբերմունքը իրականության մեջ տեղի ունեցող որևէ երևույթի վերաբերյալ:

Առանցքային բառեր. ներդրյալ նախադասություն, հավելյալ կապակցություն, միավորական, ներհակական և հավելական շաղկապներ, համադասական նախադասություն, լրացուցիչ տեղեկություն:

Ա. Ավագյանի երկերում ներդրյալ նախադասությունները՝ ըստ իրենց կառուցվածքային ինքնուրույնության և հիմնական նախադասությանն առնչվող քերականական-բառային միջոցների, երկու տեսակ են.

ա) Ներդրյալ նախադասություններ, որոնք հիմնական նախադասությանը կարող են կապվել շաղկապով կամ հարաբերական բառով, որն «իր կառուցվածքով նման է լինում բարդ նախադասության բաղադրիչ նախադասությանը և պակաս ինքնուրույն է լինում կամ պարզապես ինքնուրույն չի լինում» [1]: Օրինակ. «Երկար տարիներից հետո, առաջին անգամ Թագուհին համոզվեց, որ իր հոր՝ նախկին առևտրական Սուքիասի (որին գյուղացիները ռևոլյուցիայից հետո Թալանչի մականունը տվեցին) և իր ամուսնու՝ Մարգարի մեջ ինչ-որ ընդհանուր բան կար» [Պ, 9], «Երբ հեռվից լսվում է նրա կոշիկների ձայնը, աքսորյալները կարողանում են թաքցնել այն, ինչը օրենքը չի թույլատրում ունենալ ճամբարում, մասամբ դրանք գրքեր են (այնպիսի գրքեր, որոնց շապիկին չի դրոշմված ճամբարի հատուկ կնիքը)» [Վ, 6]: Խոսքի մեջ շաղկապներով և հարաբերականներով հանդես եկող ներդրյալ կառույցներն աչքի են ընկնում իրենց ինքնուրույնությամբ, և դրանց ու հիմնական նախադասության միջև եղած իմաստային կապն ավելի նկատելի է: Օրինակ. «Նա սովորություն ուներ դրսում տեղի ունեցող նորությունների մասին պատմել տանը՝ չմտածելով, թե դա որքանով կարող է հետաքրքրել որդուն (իսկ մի ժամանակ ամուսնուն)» [ՎՀ, 11]:

բ) Ներդրյալ նախադասություններ, որոնք իրենց կազմում չունեն շաղկապներ և հարաբերական բառեր և ի տարբերություն նախորդի՝ իրենց կառուցվածքով ավելի անկախ և ինքնուրույն են: Օրինակ. «Ամուսնու հորդորներին տեղի

տալով՝ նա լքել էր աշխատանքը (աշխատում էր մանկական հիվանդանոցում որպես ավագ բուժքույր) և դարձել էր տնային տնտեսուհի» [ՎՀ, 11]:

Ներդրյալ նախադասությունները, հիմնական նախադասությանն առնչվելով, կարող են արտահայտել.

ա) Պարագայական իմաստներ. «Ձմեռ լինելը թե ամառ՝ տատիկը շոգում էր. նստում էր գահավորակին (գիշերը հենց այնտեղ էլ քնում էր), թաշկինակով հովհարում էր երեսը և հարցնում...» [Պ, 9] և այլն:

բ) Լրացուցիչ տեղեկություններ հիմնական նախադասության մեջ օգտագործված օտար տեղանունների մասին: Վերջիններիս գործածությունը պայմանավորված է «Շիկացած հող» և «Վաղը» վեպերում տեղ գտած պարսկական բնակավայրերի նկարագրությամբ: Օրինակ՝ «Սարսափելի լեռ կար այնտեղ, տղաներ,- ասում են,- բնիկներն անունը դրել էին «Քուհե-Մար» (Օձերի սար), դրանից այն կողմ սկսում էր անապատ» [ՎՀ, 11] և այլն: Հեղինակի երկերում այսպիսի նախադասություններն ունեն նաև ճանաչողական նշանակություն:

գ) Հեղինակային բացատրություններ խոսքի մեջ օգտագործված բառերի իմաստի և նրանց առնչվող երևույթների վերաբերյալ: Օրինակ. «Այնտեղից դուրս էին տարել մահճակալները, և մայրս պատվիրել էր գրասեղանի դիմացի պատից կախվի սև ժապավենով բոլորված շրջանակով հորս լուսանկարը (հայրիկս դրանից մեկ, թե մեկ ու կես տարի առաջ էր նկարվել), նրա տակ՝ գրասեղանին, մոմակալի մեջ վառվի մոմը և սենյակի անկյունում խունկ ծխվի» [ՎՀ, 11] և այլն:

դ) Ներդրյալ նախադասություններ, որոնք տեղեկություններ են հաղորդում հիմնական նախադասության մեջ հանդես եկող որևէ հերոսի մասին և լրացուցիչ տեղեկություններով նպաստում են վերջինիս ամբողջական նկարագրի ստեղծմանը [2]: Օրինակ. «Ստեփան Կարպիչը (նրան արդեն սկսել էին կոչել անուն հայրանունով) վիրավորված բացականչել էր» [ՆԴ, 8] և այլն: Այսպիսի նախադասությունները կարող են պարունակել նաև հերոսի արտաքին կամ ներքին հատկանիշների վերաբերյալ տեղեկություններ: Օրինակ. «Իսկ ես արդեն լավ գիտեի, որ մի ժամանակ համակրել է հայրիկիս (դե, իսկ ո՞վ չէր համակրել նրան) և, ո՞վ գիտի, ցանկացել է միայնակ կյանքի դատարկությունը լցնել մի գաղտնի, բոլորից քողարկված սիրով» [ՎՀ, 11]:

Հավելական կապակցություններն օժտված են իմաստային, տրամաբանական, հուզաարտահայտչական և ռճական ամենատարբեր նրբերանգներ հաղորդելու հատկությամբ: Ըստ հիմնական մտքին միանալու միջոցի՝ հավելական կապակցությունները լինում են շաղկապավոր և անշաղկապ: Առաջին դեպքում որպես միացման միջոց հանդես են գալիս համադասական և ստորադասական շաղկապները, ինչպես նաև զուտ հավելական շաղկապներն ու շաղկապական

բառերը, որոնք նպաստում են հատկապես հավելական հարաբերությունն արտահայտելուն (ևս, նաև, այլև, էլ և այլն): Իսկ անշաղկապ հավելական կապակցությունների միացումը կատարվում է շարահարությամբ, որի դեպքում «բարդ նախադասության առաջին մասում հաղորդվում է որևէ գործողություն, տեսողական, լսողական ընկալում, վիճակ կամ հատկանիշ, իսկ երկրորդ մասը բացահայտում, պարզաբանում, ցույց է տալիս առաջին մասում հաղորդվածի էությունը, ներքին բովանդակությունը, այսինքն՝ այն, թե ինչ է այդ ընկալման առարկան կամ նյութը» [3]:

Ա. Ավագյանի լեզվում զգալի են տարբեր համադասական և հավելական շաղկապներով կապակցված հավելական կապակցությունները, որոնց դեպքում համադասական նախադասության երկրորդ մասը իմաստային և կառուցվածքային տեսակետից հավելում է դառնում նախորդ մասի համար:

Քննենք դրանք առանձին-առանձին.

ա) *Եվ* շաղկապով կապակցվող հավելական հարաբերությունը սովորաբար լինում է երկանդամ, և հարակցվող միավորը միշտ դրվում է երկրորդ տեղում: Այդ դեպքում բարդ համադասական նախադասության առաջին բաղադրիչով հաղորդվում է հիմնական նյութը, իսկ երկրորդով նրան հարակից կամ որևէ անդամին լրացնող, պարզաբանող մեկ այլ միտք, որոնց մեջ առավել կամ պակաս չափով առկա է այդ շաղկապին հատուկ գաղափարը: *Եվ* շաղկապից անմիջապես հետո դրվում է ցուցական դերանուն, որն ակնարկում է պարզաբանող առարկան կամ երևույթը, որի անունը չի կրկնվում երկրորդ մասում (նրա փոխարեն դրվում է ցուցական դերանունը): Օրինակ. «Լսեցե՛ք ինձ, հիմա զգացմունքների ժամանակ չէ, և դա գործին օգուտ էլ չի բերի» [ՇՀ, 7]: Ըստ Ս. Աբրահամյանի՝ «Սա հարաբերության այն տեսակն է, որի դեպքում բարդ համադասական նախադասության երկրորդ մասը իմաստային ու կառուցվածքային տեսակետից հանդիսանում է մի հավելում նախորդ մասի համար: Այդ հավելումով սովորաբար նախադասության նախորդ մասի վերաբերյալ տրվում է մի լրացուցիչ բացատրություն կամ նրա կապակցությամբ արտահայտվում է մի կողմնակի միտք» [4]:

բ) Ա. Ավագյանի արձակում նկատելի թիվ են կազմում *իսկ* շաղկապով այն հավելական կապակցությունները, որոնց երկրորդ միավորով հաղորդվում է լրացուցիչ տեղեկություն առաջին մասում հաղորդվածի կամ այն առարկայի, անձի վերաբերյալ, որի մասին խոսվել է առաջին մասում: Օրինակ. «Նազելին ավելի շատ մարդկանց էր նայում, քան նկարներին, իսկ նկարները շատ էին և ուժեղ լույսի տակ դրանք սովորականից ավելի խայտաբղետ էին երևում, ավելի ցայտուն» [ՆԴ, 8]: Հաճախ երկրորդ բաղադրիչով տրվող լրացուցիչ տեղեկու-

թյունը հակադրական երանգավորում է ստանում առաջին բաղադրիչով հաղորդվածի նկատմամբ: Օրինակ. «Ոստիկանապետ Դավարը ճամբարից տուն գնաց գիշերվա ժամը երեքին, իսկ պարետը իր օգնականների հետ պարետանոցում մնացին մինչև լուսաբաց» [ՇՀ, 7], «Իջնում էի աստիճաններով, իսկ ընկերներս ուրախ աղմուկով բարձրանում էին» [ՀՏ, 10]: Երբեմն *իսկ* շաղկապով կապակցվող միավորը լինում է լրացուցիչ բացատրություն՝ որպես առաջին մասի բովանդակությունից բխող հետևություն: Օրինակ. «Այստեղ Մելոյանը կայծակնահար տեղից ցատկում է ու շնչակտուր տուն վազում, իսկ տանը բոլորն ահաբեկված քաղաքով մեկ նրան որոնելիս են եղել» [ՆԴ, 8]:

գ) Հեղինակի երկերում *բայց* շաղկապով հավելական կապակցությունները բարդ համադասական նախադասություններում լինում են հիմնականում բաղադրիչների հակասման կամ սահմանափակման իմաստային հարաբերությամբ: Շատ հաճախ բարդ համադասական նախադասության բաղադրիչներն այդ շաղկապով կապակցվում են այնպիսի հարաբերությամբ, որ նրանցից երկրորդի բովանդակությունը ոչ թե ծագում է առաջինի բովանդակությունից՝ որպես տրամաբանորեն նրանից բխող հետևությանը հակասող միտք, այլ հանդես է գալիս իբրև առաջինի բովանդակությունը այս կամ այն կողմից լրացնող, պարզաբանող, նրան որևէ կերպ առնչվող հարակից միտք: Օրինակ. «Ներքևում ավելի հուզված էր խշշում Հրազդանը, բայց նրա շուրջը հեքիաթային անդորր էր թագավորում» [ՆԴ, 8], «Պարողների մեջ Լավան չգտավ կնոջը, բայց նրա սև, թավշյա ժակետը փռված էր բազկաթռոի թիկնակին» [ՇՀ, 7]:

Բերված օրինակներից երևում է, որ հավելական կապակցությունների երկրորդ բաղադրիչն առաջանում է խոսքի ընթացքում և իր արտահայտած իմաստով էլ նախորդի համար դառնում է լրացուցիչ հաղորդում, հանկարծակի ծագած միտք, ասվածի ճշգրտում, բացատրություն: Օրինակ. «Հարավում շուտ է հասնում լուսաբացը, բայց գիշերը կարծես անվերջանալի եղավ» [ՀՏ, 10], «Բուլը շփոթվեց, բայց տիրապետեց իրեն» [ՇՀ, 7]:

դ) Ա. Ավագյանի արձակում հավելական կապակցությունն արտահայտվում է էլ միավորիչ շաղկապով, որի դեպքում երկրորդ բաղադրիչով լրացուցիչ միտք է հաղորդվում առաջին մասում հաղորդվածի վերաբերյալ՝ սաստկական, հավելական նշանակությամբ: Օրինակ. «Աննան պատմեց մոր մասին, նա էլ էր մի ժամանակ տառապել երիկամներից» [ՆԴ, 8]: Այս շաղկապի կրկնությամբ ստացվում է տարբեր կապակցությունների մի հաջորդական շղթա, որը կարող է լինել ինչպես ամբողջական միտք, այնպես էլ որևէ նկարագրություն, պատկեր [5]: Օրինակ. «Այստեղ տեսարանը ինչ-որ ծանոթ թվաց. ծառերն էլ կարծես հարազատ էին այստեղ, կջկջան առվակն էլ, ձորալանջից դեպի ներքև կոացած սև

ժայռաբեկորն էլ, բոլորը, բոլորը» [Պ, 9]: Միանալով տարբեր բառերի՝ էլ շաղկապը կարող է արտահայտել տարբեր իրողություններ: Երբեմն բաղադրվում է այն ցուցականի հետ, և այն էլ բաղադրական շաղկապը հավելական կապակցությանը հաղորդում է սաստկական երանգ: Օրինակ. «-Երկուսիցս մեկը պետք է ավտոն վարի, այն էլ՝ դժոխային այս ճանապարհով» [ՀՏ, 10]:

Շաղկապներից բացի՝ հավելական կապակցությունների միացման միջոցի դեր կարող են կատարել նաև այլ խոսքի մասերը: Ա. Ավագյանի արձակում հավելական կապակցությունների հետ հաճախ են հանդիպում *դա, այդպես* ցուցական դերանունները, որոնց դեպքում կապակցվող բաղադրիչներից առաջինով ներկայացվում է որևէ անձի, առարկայի, երևույթի մասին, իսկ երկրորդով նրան հարակից միտք, որը այդ իրողության հետևանք է: Օրինակ. «Հետո սրտում մի անորոշ թախիժ զգաց, տխրեց. այդպես տխրում են երեխաները, երբ չվող կռունկների երամ են տեսնում» [ՆԴ, 9]:

Եզրակացություն: Աբիգ Ավագյանի ստեղծագործություններում ներդրյալ նախադասություններն ունեն զգալի կիրառություն, և խոսքային միջավայրում են դրսևորվում դրանց իմաստային առանձնահատկություններն ու բազմազանությունը: Իսկ հավելական կապակցություններն արտահայտվում են համադասական (միավորական, ներհակական) և հավելական շաղկապներով, որոնց առաջին բաղադրիչով նշվում է որևէ առարկայի, երևույթի, գործողության, անձի մասին, իսկ երկրորդ՝ հարակցվող բաղադրիչով, որևէ պարզաբանող, լրացուցիչ տեղեկություն է հաղորդվում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. **Աբրահամյան Ա., Առաքելյան Վ., Քոսյան Վ.,** Հայոց լեզու, Մաս 2, Շարահյուսություն, Ե., 1975, 478 էջ:
2. **Առաքելյան Վ.,** Հայերենի շարահյուսություն, հ. Բ, Ե., 1964, 466 էջ:
3. **Մարության Ա.,** Միջանկյալ և ներդրյալ արտահայտությունները և նրանց ուսուցումը, Ե., 1990, 105 էջ:
4. **Մարության Ա.,** Ներդրյալ արտահայտությունները ժամանակակից հայերենում, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», Ե., 1983, №2 (20):
5. **Սարգսյան Ն.,** Հավելական կապակցությունները ժամանակակից հայերենում, Լեզվի և ոճի հարցեր, հ. 6, Ե., 1982, 274 էջ:
6. **Ավագյան Ա.,** Վաղը, Ե., 1951, էջ 7:
7. **Ավագյան Ա.,** Շիկացած հող, Ե., 1955, էջ՝ 36, 168, 181, 309, 349:
8. **Ավագյան Ա.,** Նազելի Դալարյան, Ե., 1959, էջ՝ 11, 25, 91, 142, 175:
9. **Ավագյան Ա.,** Պատմվածքներ, Ե., 1962, էջ՝ 37, 91:
10. **Ավագյան Ա.,** Հարավային տենդ, Ե., 1971, էջ՝ 23, 84, 118:
11. **Ավագյան Ա.,** Վերջին հանգրվան, Ե., 1982, էջ՝ 47, 48, 91, 262, 265, 269, 402, 549:

Տ.Յ. ԵԳԻԱԶԱՐՅԱՆ

**ВСТАВНЫЕ И ДОБАВОЧНЫЕ СТРУКТУРЫ
В ПРОЗЕ АБИГА АВАГЯНА**

Обсуждаются вставные и добавочные структуры в прозе Аби́га Авагя́на, кото-
рые выражают дополнительную информацию, толкование, связанное с содержанием
основного предложения или какого-либо члена предложения. Последние имеют
интерпозитивное и постпозитивное применение и выражают отношение автора или
героев к имеющим место явлениям.

Ключевые слова: вставное предложение, добавочное сочетание, соединитель-
ные, противительные и добавочные союзы, сложносочинённое предложение, допол-
нительная информация.

S.E. YEGHIAZARYAN

**PARENTHETIC AND ADDITIVE STRUCTURES IN ABIG AVAGYAN'S
PROSE**

The parenthetic and additive structures in Abig Avagyan's prose which express extra
information, interpretation, illustration connected with the content of the main sentence or
any of its parts are considered. These structures have mid and post position and expresses
the author's or the characters' attitudes towards any phenomenon taking place.

Keywords: parenthetic sentence, additive phrase, cumulative or copulative,
adversative and additive conjunctions, compound sentence, extra information.

ՀՏԴ 81-13:811.111

Հ.Վ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ, Ա.Մ. ՂԱՐԱՔԵՇԻՇՅԱՆ

**«ԿՎԱԴՐՈ» ՄԵԹՈԴԻ ԽՄԲԱՅԻՆ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄԸ ԳՈՐԾԱՐԱՐԱԿԱՆ
ԱՆԳԼԵՐԵՆ ԼԵԶՎԻ ԴԱՍԸՆԹԱՑՈՒՄ
(Վանաձոր)**

Փոխներգործուն մեթոդի նպատակն է զարգացնել ուսանողների հաղորդակցական
հմտությունները, համակարգել և ընդհանրացնել ուսուցանվող առարկայից նրանց գիտե-
լիքները: «Կվադրո» մեթոդի հիմքում ընկած է անցած թեմայի վերլուծություն՝ քննարկման
միջոցով, որն օգնում է վերջնականապես ամրապնդել անցած նյութը:

Առանցքային բառեր. փոխներգործուն մեթոդ, քննարկվող թեմայի սահմանում,
կարծիքի բացահայտում, հաղորդակցման նպատակ, անցած նյութի ամրապնդում:

«Կվադրո» մեթոդը կարծիքի բացահայտման և թիմային քննարկման մե-
թոդ է, որը պետք է ունենա հետադարձ կապ:

Շատ քննարկումներ դառնում են ոչ կառուցողական այն պատճառով, որ
մասնակիցները հենցսկզբից չեն սահմանում իրենց տեսակետը քննարկվող
հարցի շուրջ: